

PONAVLJAJOČE SE DILEME PRI OBNAVLJANJU FASAD

Peter Fister

POVZETEK

Danes je močna želja po obnavljanju zgrajenih stavb, ker je žal bolj rezultat nuje kot pa kulturne ozaveščenosti, pa je prav povzeti nekaj izkušenj, ki jih je fakulteta za arhitekturo zbrała pri neposrednem in teoretskem delu: zahtevna naloga je obnova fasad celih mestnih jeder. Pravilno obnovljena fasada je, ne le zbir slučajnih in za posamezno stroko zanimivih najdb, ampak je odgovorna za vrednost ohranjene arhitekture in temeljna sestavina prostora. Pri obravnavi posameznih objektov je bilo manj problemov med objektivnostjo in osebnimi pogledi, pač pa velika nemoč pred tehnološkimi problemi. Še vedno nam primanjkuje kvalitetnih izvajalcev. Opravljen je obsežen študij celotne stavbne dediščine. Pri tem so bile zabeležene tudi strankpoti starih posegov.

RECURRING DILEMMAS IN FAÇADE RESTORATION

Nowadays the desire to renew buildings is very present which is unfortunately more the result of necessity than of cultural consciousness. It therefore seems right to summarize a few experiences which the architectural faculty collected with its direct as well as theoretic work. Renewal of façades of entire town nucleuses is a demanding task. A correctly renewed façade is not only a collection of casual finds interesting for individual professions, it is responsible for the value of preserved architecture and represents the basic component of urban space. In the dealing with individual objects, few problems occurred owing to differences between objective and personal views, but there was great helplessness where technological problems were concerned. There is still a shortage of quality executants. A comprehensive study of the entire architectural patrimony has been carried out. In the course of it, the wrong paths of old interventions were also registered.

Kot vse kaže, se nekatera vprašanja v konservatorski praksi periodično ponavljajo vsakih nekaj let. Danes je med drugim to tudi vprašanje o obnavljanju fasad, za katerega velja grobo pravilo, da se pri nas pojavi na vsakih dvajset let.¹ Morda je zanimiva ugotovitev, da smo ob podrobnem in obširnem raziskovanju nekaterih večjih kompleksov (Radovljica, Kranj, Tržič, Škofja Loka itd.) dobili podobno časovno lestvico vse tja do nekako 18. stoletja — v nasprotju z zavrženo ugotovitvijo, da naj bi to bilo vsakih 50 let.² Eden od odgovorov za tako časovno shemo je seveda tudi čas trajanja fasade, ki je vendarle predvsem vezan na tehnološko zaščito gradbene konstrukcije in mnogo manj na stilne ali estetske vzroke, ki naj bi pogojevali ritem prenov. Danes je to hkrati vezano tudi na pospešen propad obnovljenih fasad in v zvezi s tem na neustrezno tehnologijo, neustrezna gradiva, nespretnost izvajalcev in ne nazadnje tudi na neizobraženost projektantov ali konservatorjev.

Ker se sam intenzivno ukvarjam s tem problemom že celi dve desetletji in sem tako priča že drugemu »obratu«,³ je mogoče reči preprosto le, da se zgodovina na neki način le ponavlja. Povsem enake probleme, kot jih postavljajo zahteve teorije in prakse danes, so bile postavljene že v začetku 70-tih let,⁴ a se je od tedaj le malo spremenilo. Hkrati pa kaže, da nove generacije projektantov in konservatorjev ne poznajo tedanjih ugotovitev, ampak največkrat celo ponovno delajo iste napake, kot smo jih skušali že tedaj preseči. Če bi sledili vsaj tuji strokovni literaturi (če že ne domači . . .), bi vedeli, da se je teoretični in tehnološki problem obnove fasad sredi sedemdesetih let že toliko razvil, da tokratni simpozij ne bi bil niti potreben, če bi le kratko povzeli vse, komaj deset let »stare« ugotovitve, teorije in napotke za delo. Obenem je potrebno izreči še eno kritično misel, ki ne velja le za obnove fasad, ampak za vse delo v okviru ohranjanja stavbne dediščine: delo in z njim tudi principi so se na Slovenskem toliko zaprli v ozke regionalne okvire, da je kljub občasnim poročilom v Varstvu spomenikov postalo nemogoče usklajevati jih ali iz njih graditi nove možnosti.⁵ Tu gre predvsem za probleme, ki so neposredno vezani na prakso, zato ni mogoče zahtevati od proizvajalcev, da bi izdelali potrebne materiale, od izvajalcev del, da bi se ustrezno usposobili, od projektantov in konservatorjev pa, da bi se obnašali po enotnih, v svetu uveljavljenih merilih.

Gornje kritične ugotovitve, ki bi jih seveda lahko dopolnili še z mnogimi konkretnimi primeri,⁶ so neposreden vzrok za sestavo tematskih vprašanj, kot so postavljena na posvetovanju. Ker je bilo skoraj o vseh že kar nekaj rečenega in napisanega in ker tudi pri nas ne manjka izkušenj, le povprašati je potrebno po njih, bi bilo odveč ponavljati jih,⁷ saj bi bilo posvetovanje prej šolska ura kot pa prispevek novega k obravnavani tematiki. Vendar pa je danes, ko je spet prišel čas obnove fasad in ko se hkrati pojavlja močna težnja po obnavljanju že zgrajenih stavb — kar naj bi bilo splošno razumljeno prej kot pomanjkanje denarja za gradnjo vedno novih stavb in dosti manj kot potreba po kulturno obveščnem obnavljanju arhitekturne dediščine — morda le dobro spoznati se z vsaj nekaterimi izkušnjami, čeprav ne povedo dosti novega. Tako želim v kratki predstavitvi podati neke vrste poročilo o delu na obnovi fasad, kot ga je opravila neposredno ali konsultantsko fakulteta za arhitekturo v zadnjih 20 letih, ter dodati nekatera razmišljanja o sedanji problematiki, ki je neposredno nastala iz teh nalog.

Največje naloge so obravnavale širši pojem obnove fasad celih mestnih jeder posameznih ulic ali arhitekturnih kompleksov, občasno pa tudi s pomenom strukture oblikovanja zunanosti kot temeljne sestavine manjših ali večjih delov kulturnih krajin. Med prvo skupino nalog so bile izdelane barvne študije obnove fasad za stara jedra Tržiča, Kranja, Radovljice in še posebej poglobljeno za Škofjo Loko, dalje za dele Ljubljane, Novega mesta, Kopra, Pirana, Kobarida, Črnomlja itd., če naj navedem le nekatere. V večini primerov so bili raziskave in načrti izdelani v sodelovanju ali na osnovi vzporednih oziroma predhodnih študij posameznih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine,⁸ nekaj je bilo tudi manj uspešnih poskusov izdelave kozmetičnih olupšav, morda tudi na račun neizdelanih vzporednih kriterijev spomeniškega varstva.⁹

Iz tega prvega sklopa, ki je bil deloma tudi publiciran, predstavljen pa je bil tudi v mednarodnem merilu,¹⁰ je izšlo nekaj temeljnih izkušenj, grajenih na priporočilih ali teoretičnih izhodiščih stroke v najširšem merilu.¹¹ To so ugotovitve, da je pravilno obnovljena fasada ne le zbir slučajnih in za posamezno stroko zanimivih najdb, ampak da je hkrati odgovorna za vrednost ohranjene arhitekture in, še bolj, da je tudi temeljna sestavina prostora kot posebne kvalitete kulturne dediščine. Zato smo skušali uvesti različne principe prostorskih in variantnih prikazov ter analiz obnov fasad, in to vedno v odnosu do prostora, do sosednjih stavb in do identitete celovite dediščine.¹² Pomanjkanje takih analiz je obenem glavna napaka, zaradi katere je pri nas še vedno tako priljubljeno gledanje na obnovo posamezne fasade kot na izključno domeno ali raziskovalca te stavbe ali oblikovalca nove podobe — obe skrajnosti pa sta seveda škodljivi stavbni dediščini. Problemi, ki so se kazali v zvezi s takimi študijami, so tako praktične kot teoretične narave. Med praktičnimi je predvsem pomanjkanje strokovnjakov in sredstev za zadostno sondiranje, saj je bilo na primer v Škofji Loki kljub že opravljenemu (!) sondiranju zaradi neustrezne obdelave in hranjenja teh sond potrebno vse še

Sl. 8. Ljubljana, Miklošičeva 4, obnovljena fasada (f. V. Benedik)
Fig. 8 — Ljubljana, Miklošičeva 4, renewed façade (photo V. Benedik)

enkrat opraviti znova. Pokazalo se je tudi, da je povsem nemogoče pravilno interpretirati sonde če niso hkrati obravnavane z zgodovinskega in tehnološkega stališča: skupaj umetnostni zgodovinar, arhitekt in restavrator. Nobeden od »strokovnjakov« namreč ni v celoti usposobljen za tako delo, čeprav je pri nas v navadi, da si vsak posameznik lasti celotno interpretacijo. S teoretičnega stališča pa so in bodo še dolgo ostajale dileme, ki izvirajo najbrž le iz osebnega gledanja: izbor najustreznejše faze je odvisen od osebne ocene o estetski vrednosti, zgodovinskem pomenu ali prostorskem vplivu posamičnih možnih rekonstrukcij fasad. Žal kaže, da smo premalo strokovno objektivni in nismo pripravljeni sprejeti ponujenega načina interdisciplinarnih odločitev, s katerim bi edino lahko preprečili škodo, ki jo lahko konservator napravi večjo kot kdorkoli drug.¹³

V skupini, v kateri je bilo potrebno predlagati ustrezno prenavo posameznih stavb ali manjših arhitekturnih kompleksov, je šlo navadno ali za pomembne arhitekturne spomenike ali pa za bolj ali manj izločene stavbe. Ne da bi poimensko našteval posamezne rešitve,¹⁴ moram ugotoviti, da je bilo v tem primeru sodelovanje med konservatorji in projektanti boljše kot pri načrtovanju večjih celot. Dileme, ki so se tu porajale, so bile podobne vrste, kot je že navedeno pri ločevanju med »objektivnostjo« in »osebnimi pogledi«, večje pa so bile v odnosu do tehnoloških problemov. Skoraj brez izjeme smo morali priznati, da pri nas ni ne izvajalcev ne materialov, ki bi omogočali strokovno pravilno in tehnološko kvalitetno izvedbo prenav. Tu ne moremo izpustiti tudi restavratorskih vrst, saj praktično ni primera, ko bi restavrirani in rekonstruirani »šivani robovi« ne puščali barv, ko bi »plombe« ne bile lisaste ali celo odstopale, da ne bi bili zaščitni premazi s silikoni neenakomerni ali prepuščeni propadu po nekaj letih itd. Podatek, da smo nudili vsem možnim izvajalcem v Sloveniji, naj v Škofji Loki obnove eno fasado tako, da bodo zanjo poleg ustrezne oblikovne izvedbe dali tudi garancijo za 10 let (najmanj kar je na primer zahtevano v Švici...), in da nismo dobili niti enega, je dovolj zgovoren.¹⁵

Med tretjo vrsto nalog smo vključili predvsem široko zasnovano topografsko raziskavo, ki naj bi poleg stavb, za katere navadno skrbijo zavodi za varstvo naravne in kulturne dediščine, dokumentirali tudi celovito stavbno dediščino glede na arhitekturni kot tudi na naselbinski ali pokrajinski vidik. Iz tega bi šele lahko dobili objektivne podobe našega prostora in kulturno-zgodovinskih značilnosti — te so se doslej, kot smo zelo hitro lahko ugotovili, postajale le z osebnim občutkom in brez dejanske dokumentacije. Na tak način je bila v nekaj več kot 10 letih že obdelana večina slovenskega prostora, izkristaliziral se je pomen nekako 70—80 krajinskih celot ne glede na politične meje ali meje regionalnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine, dokumentiranih je bilo podrobno preko 7000 stavb in okrog 500—600 naselij.¹⁶ Vse to se bo predvidoma v prihodnjem letu dni preneslo v računalniško obdelan sistem, ki naj bi nam dal tudi odgovor na vedno znova postavljeno vprašanje: kakšne in katere so tiste značilnosti na fasadah v določenih okoljih, ki so najznačilnejše, najkvalitetnejše ali najpogostejše — pa tudi najbolj moteče in ki sestavljajo prostorske vrednote stavbne dediščine. S takim načinom objektivizacije želimo doseči, da bi tako v prostorsko-planerskih

vrstah kot med konservatorji imeli možnost dovolj širokega in dokumentirane odločanja o »varovanju« celovitega pojma »naravne in kulturne dediščine«. ¹⁷ Poudarki, ki jih iščemo, so v posebnostih stavbnih oblik, arhitekturnih členih, strukturi materialov in barv ter strehah.

Kot poseben del poročila je potrebno predstaviti še raziskovalno nalogo, ki je bila v letih 1982 in 1983 izdelana s posebnim namenom, da preverimo probleme in možnosti obnove fasad z razpoložljivimi metodami in sredstvi. Naloga je bila delana vzporedno z načrtovanjem prenove fasad v Škofji Loki, primerjalno pa smo se poglobili predvsem v tehnologijo ometov in barv. ¹⁸ Podrobni rezultati so bili tako neohrabrujoči, da smo iz njih izdvojili le modelno študijo za Škofjo Loko, medtem ko ostalega dela, razen negativnega poročila Raziskovalni skupnosti, sploh nismo hoteli objaviti. Od 7 anketiranih proizvajalcev teh materialov iz vse Jugoslavije jih je 5 odgovorilo na pobudo, od teh pa le 2 z nekaj več zanimanja. Pogoje, ki smo jih postavili, smo povzeli po osnovnih zahtevah konservatorskega dela, hkrati pa razširili na obseg, ki bi naj bil zanimiv tudi za nekoliko večjo proizvodnjo za starejše fasade primernih gradiv. Kljub poskusom, da bi zainteresirali proizvajalce za posebne nove (ali bolje rečeno — na stare tehnologije navezane) proizvode, potrebne za tehnološko-ekonomsko in konservatorsko primerne materiale, ni bilo niti enega pozitivnega odziva. Vedno znova smo se srečali s poskusom, da bi pod krinko »starim apnenim beležem podobna« struktura novih premazov skrili že znane in le deloma prilagojene akrilne in podobne tehnologije, ki so jih celo reklamirali kot posebej primerne za obnovo arhitekturnih spomenikov, pa so vse po vrsti pokazale iste slabe lastnosti. Hkrati je potrebno priznati tudi to, da so proizvajalci fasadnih barv navadno zahtevali tudi ustrezno kvaliteto ometov, česar nihče ni mogel zagotoviti. Mislimo, da bi ta dva problema morala nastopati skupaj in da zato atesti, ki jih ponuja Zavod za raziskavo materialov in ki so bili izdelani na neustreznih podlagah ¹⁹ ter niso prestali preizkusa v specifičnih pogojih na fasadah starejših stavb, ne morejo zagotoviti nobene garancije. Vzporedno s problemom tehnologije in kemične sestavine ponujanih gradiv je bila vselej zahtevana tudi izboljšava pigmentov, ki pa v nobenem primeru niso bili taki, da bi zagotovili podobnost ali isto obstojnost kot pri starih (zemeljnih...) — vendar je bilo o tem že dovolj povedanega, da problema ni potrebno razširjati, čeprav ostane eden od temeljnih.

V zvezi s temi tehnološkimi problemi smo naleteli tudi na nekritično uporabo nekaterih postopkov, s katerimi se odkrivajo starejše konstrukcije, predvsem kamen. Čeprav je bilo to že mnogokrat dorečeno, kaže, da zaradi neinformiranosti o podobnih rešitvah drugje po svetu tako projektanti kot konservatorji vedno bolj ponavljajo napako izpred pol stoletja, ko so skušali vse količjak zanimive kamnite dele konstrukcij na fasadah izluščiti in jih — nezaščitene — prezentirati. Današnja vedno pogostejša uporaba odstranitve zgornje »umazane« (v resnici kalcinirane in utrjene...) površine s peskanjem pa v današnjem agresivnem ozračju povzroči lahko le pospešen propad, ne pa prezentacije za prihodnost. To je bilo vedno znova poudarjeno na vseh mednarodnih specializiranih posvetih o kamnu, a kaže, da tega noče nihče prenesti k nam kot problema.

Problematika obnove fasad, ki se ponovno pojavlja prav zaradi opuščanja že doseženega znanja, zahteva tudi pretres doseženih rezultatov v zadnjih 20 letih. Zato bi morali predlagati nekaj rešitev, ki naj bi prispevale k boljšemu razvoju tega specialnega dela varovanja stavbne dediščine. Kot prvo bomo skušali na fakulteti za arhitekturo v nadaljnjem obdobju izdelati podoben pregled rešitev in jim dodati spremljajoče ocene o njihovi usklajenosti s konservatorsko teorijo, uspešnosti v tehnološkem pogledu in naprednosti ali zaostalosti v rešitvah. Če bi to izdelali (samokritično...) vsi, ki so se doslej ukvarjali s problemi obnove fasad, bi bilo to odlično izhodišče za boljše delo v prihodnje. Kot drugo bo potrebno zahtevati dodatno izobrazbo za vse stroke, ki nastopajo kot osnova za konservatorsko delo na arhitekturi, in to predvsem z vsaj enciklopedičnim znanjem o (sodobnih!) tehnoloških in metodoloških načelih. To bi bilo še najbolje izvesti v okviru doslej še neveljavljenih strokovnih izpitov za konservatorje, vnesti pa jo bo treba tudi v programe posameznih strok predvsem na dodiplomskem, še bolj na podiplomskem študiju, pa tudi na srednjih šolah, ki izobražujejo izvajalce, je potrebno doseči minimalno spoznavanje z obravnavano problematiko. Tretja možnost je v skupno izraženih zahtevah, da mora naša proizvodnja prisluhniti tudi tem posebnim zahtevam in dodati svojemu preskromnemu izboru tudi kvalitetne materiale od ustreznih pigmentov do resnično uporabnih sestavin za obnovo fasad, in to ne samo barv, ampak tudi podlag zanje, zaščitnih sredstev za materiale, ki so značilni za našo arhitekturo, in ustreznih veziv od starega preizkušenega apna do novih sintetičnih za stare tehnologije gradnje prilagojenih sredstev. To akcijo bi morda lahko izvedel RC, obvezno pa v tesni povezavi z vsemi, ki delajo na tem problemu. Končno bi bilo dobro, ko bi se dogovorili, da bi — izhajajoč iz izkušenj — priporočili ali odklonili izvajalce, če so ti resnično pokazali svojo usposobljenost ali pa če so zagrešili kljub strokovnemu vodstvu take napake, da so zaradi njih bili poškodovani deli stavbne dediščine.

OPOMBE

1. V zadnjih dveh obdobjih: Prvič v petdesetih letih obnova (ljubljskih...) fasad z močno poudarjenimi barvami in nato teoretična razprava M. Železnika, VS IX, 1962/64, str. 82—91. Drugič v začetku sedemdesetih let s pospešeno obnovo kolorita na fasadah in prenosom tuje konservatorske teorije k nam: P. Fister, VS XIII-IV, 1968-70, str. 93—106 in P. Fister, VS XV, 1970, str. 103—120. Tretjič ponovno odpiranje že znanih problemov v 80 letih: D. Prelovšek, VS XXII, 1979, str. 179—187. V. Lubej, VS XXVIII, 1986, str. 35—44 itd.

2. Primerjaj: D. Prelovšek, str. 180.

3. V času podiplomskega študija na ICCROM v Rimu sem 1970 zaradi tedanje aktualnosti temo zagovarjal kot magistrsko nalogo.

4. Glej opombo 1!

5. Ta ugotovitev je bila že večkrat analizirana: Naravna in kulturna dediščina ter njeno varovanje — ANALIZA 1986, str. 32; P. Fister, VS 28, 1986, str. 16 itd.

6. Podrobna analiza je v pripravi v okviru magistrske naloge na VTOZD arhitektura (Maja Črepinšek, d. i. a.).

7. Za vire bi morali zbrati izkusnje vseh ZVNKD, RC VTOZD arhitektura posameznih izvajalcev itd., največ podatkov pa je bilc objavljenih v VS, nekoliko manj v člankih in več v poročilih.

8. Predvsem za Škofjo Loko, Kranj, Tržič in Radovljico.

9. Obnova novomeških fasad.

10. Glej opombo 3!
11. Tuja strokovna literatura je v 70 letih posvečala mnogo prostora teoretičnim izhodiščem in praktičnim izkušnjam v zvezi s prenovo fasad po vsem svetu — žal je bilo pri nas prevodov ali vzporednih tem tem dogajanjem premalo.
12. Za Kranj, Tržič in Radovljico so bili izdelani primerjalni nizi fasad, za Škofjo Loko maketna študija, ki je doslej najkompletnejša oblika.
13. Primer: nedorečena diskusija ob obnovi Stične itd.
14. Seznam del je vsako leto sproti objavljen v Kroniki VTOZD arhitektura kot sestavni del Zbornika šole za arhitekturo.
15. V ponudbi, razposlani vsem izvajalcem po Sloveniji in združenju obrtnikov Slovenije, je bilo vprašanje cene izvedbe prepuščeno izvajalcu — ponudba je bila posredovana preko podjetja Obrtnik Škofja Loka v letu 1985.
16. Podatki so objavljeni v Zbornikih šole za arhitekturo 1986 in 1988.
17. Poleg uporabe v okvirih »ureditvenih pogojev« in moči konservatorjem za delo na terenu naj bi izluščili tudi količinske ocene o problemih v zvezi z obnovo (potreba po določenih gradivih, izvajalcih...).
18. Raziskovalno nalogo sta sofinancirali občinska in republiška RS, nosilec P. Fister, sodelavec I. Kraševac d. i. a., sodelovanje je bilo poglobljeno predvsem z ZVNKD Ljubljana (M. Erbežnik).
19. Primer: atest za Acrylcolor (št. 3/29-81), ki je bil kar prevečkrat že uporabljen (kot priporočan...) tudi na spomeniško pomembnih delih stavbne dediščine.